

GINTAUTAS VYŠNIAUSKAS

Klaipėdos universitetas

METAFIZIKOS *ONUS PROBANDI*

Onus Probandi of Metaphysics

SUMMARY

This article opens the set of articles intended as a survey and analysis of seven ways to prove God's existence. In the Middle Ages metaphysics is valued for its supposed ability to prove God. Nevertheless Anselm's argument is rejected by Thomas Aquinas, and this fact places the mentioned ability in dispute. In 17th century Descartes' return to Anselm's argumentation suggests the denial of the five Aquinas' ways. Finally Kant reveals the general inability of metaphysics to prove God's existence. Instead of metaphysics he proposes ethics (practical reason). But events of the 20th century render morality as the foundation of God's existence to be questionable.

The following article shows the relevancy of the topic by focusing attention on the Aristotelian way to prove God's existence by means of movement as it is presented by Thomas Aquinas in *Summa Contra Gentiles*, *Summa Theologiae* and *Compendium Theologiae*. The article analyzes the concept of the first unmoved mover.

SANTRAUKA

Šiuo straipsniu pradedama straipsnių serija, skirta septynių Dievo buvimo įrodymų apžvalgai ir nagrinėjimui. Viduramžiais metafizika buvo vertinama už jai priskiriamą gebėjimą įrodyti Dievo buvimą. Bet jau tada teologų ginčai dėl įrodymų tikrumo (pvz., Tomas Akvinielis paneigė Anselmo išmąstytą įrodymą) tuo gebėjimu skatino abejoti. Abejonės dar labiau turėjo sustiprėti, kai XVII a. Descartesas grįžo prie Anselmo pasiūlyto įrodymo būdo, nes tai reiškė garsiųjų penkių Dievo buvimo įrodymo būdų atmetimą. Galiausiai Kantas visiškai paneigė metafizikos gebėjimą šioje srityje ir į jos vietą pasiūlė etiką (praktinį protą). Bet XX a. įvykiai kvestionuoja moralę kaip Dievo buvimo įrodymo pagrindą.

Šiame pirmajame straipsnyje aptariamas temos aktualumas, nagrinėjamas aristotelinis Dievo buvimo įrodymas judėjimu (pateiktas Tomo Akvinielio *Sumoje prieš pagonis*, *Teologijos sumoje* ir *Teologijos kompendiume*) ir analizuojama nejudančio judintojo samprata.

RAKTAŽODŽIAI: metafizika, judėjimas, aktas, galimybė, nejudantis judintojas, Dievas, Akvinielis, Aristotelis.

KEY WORDS: metaphysics, movement, actuality, potentiality, unmoved mover, God, Aquinas, Aristotle.

Vis dėlto sakyk: yra Dievas ar nėra?
Tik rimtai! Man dabar reikia rimtai.

F. Dostojevskis. *Broliai Karamazovai*

IVADAS: KLAUSIMO AKTUALUMAS

Rimta – nerimta

Kad Dievo buvimo klausimas Karamazovams rūpėjo rimtai, abejonių neky-la tiems, kurie perskaitė romaną. Deja, tokių skaičius sparčiai mažėja. Na, rūpėjo, tai rūpėjo... Nieko čia keisto, juk jie priklauso XIX a., kurio pabaigoje žmonės dar kartą nužudė Dievą. (Tik trimis metais *Broliai Karamazovai* pralenkė *Štai taip Zaratustra kalbėjo*). Nužudė, tai nužudė... Tačiau kalbama, kad aną kartą nužudytasis Dievas prisikėlė. Ne tik kalbama, bet ir tikima, nors kryžiaus karai ir *autodafė* laužai verčia tuo abejoti. *O jei Kristus nebuvo prikeltas, tai tuščias mūsų skelbimas ir tuščias jūsų tikėjimas* (1 Kor 15, 14). Jeigu Jis neprisikėlė, tai Nietzsches beprotis sakė netiesą. Juk nužudyto ir neprisikėlusio Dievo antrą kartą neišmanoma nužudyti. Bet jeigu aną kartą Jis prisikėlė ir XIX a. vėl buvo nužudytas, tai gal ir vėl kėlėsi iš mirusiųjų? Galbūt Dievo žūtis nuojauta ir viltis, kad Jis vėl prisikels, Karamazovus skatino klausti – ar yra? Jie dar turėjo viltį.

Deja, XX a. visas viltis palaidojo, nes jeigu Dievas būtų gyvas, nebūtų leidęs tokių žiaurumų. Nors egzistuoja ir kita, priešinga, versija: tie žiaurumai – Jo darbas; ženklas, kad Jis vis dar gyvas. Bet ši versija nėra populiari. Todėl grįžkime prie pirmosios – Nietzsches beprotis sakė tiesą. O jei taip, tai Karamazovus neraminęs klausimas yra atsakytas. Bent

jau laikinai atsakytas, bent jau tol, kol žmonės nesusikurs sau kito Dievo, kad jo vardu būtų patogiaus žudyti vienas kitą, o svarbiausia, kad vėliau būtų galima Jį patį nužudyti.

Kai kurie filosofai žmogų apibūdino kaip metafizinį gyvūną. Tikslėnis apibūdinimas būtų – dievus žudantis gyvūnas. Jeigu dievažudystė – prigimtinis žmogaus poreikis (o religijų istorija rodo, kad yra būtent taip, nes ji pilna dievų lavonų), tai Vakarų civilizacijos atstovai dabar neturi galimybės net tolimoje perspektyvoje tą esminį poreikį patenkinti: juk norint nužudyti Dievą, reikia Jį turėti. Negalimybė patenkinti prigimtinį poreikį kelia nerimą, kelia įtampą sąmonėje ir pasąmonėje. Gal todėl žmonės vis dar traukia jau atsaky-tas klausimas. Norint tuo įsitikinti, tereikia internete surinkti *proofs of god's existence* ir atrastume net 666 (!) Jo buvimo įrodymus.¹ Tiesa, visi tie „įrodymai“ nuo tėvo Karamazovo klausimo skiriasi kaip patyčia nuo tragedijos. Vis dėlto toks didelis patyčių kiekis rodo, kad už jų slypi kažkas rimto.

Rimta

Š. m. liepos mėnesį žurnalo *Logos* redakcija gavo pašto siuntą iš Didžiosios Britanijos. Joje buvo 175 puslapių knyga pavadinimu *The Six Ways of Atheism. New Logical Disproofs of the Existence of*

God (*Šeši ateizmo keliai. Nauji loginiai Dievo buvimo paneigimai*) ir jos autoriaus Geoffrey Bergo laiškas. Jame rašoma:

„Siunčiu savo knygą *Šeši ateizmo keliai*, išleista 2009 m. gegužės 29 dieną. Ji parašyta taip, kad būtų suprantama vidutiniam skaitytojui ir jos egzemplioriai išsiuntinėti visoms viešosioms bibliotekoms angliškai kalbančiose šalyse. Joje skaitytojas ras naujų originalių loginių argumentų (ypač *Kokybių agregato argumentas* ir *Visuotinio netikrumo argumentas*), logiškai paneigiančių Dievo buvimą. Tikrasis knygos tikslas yra įrodyti, kad sąvoka „Dievas“ yra iš esmės ir daugeliu atžvilgių nesuderinama su gana paprastais Logikos reikalavimais ir todėl, dėl loginių priešasčių, Dievas negali egzistuoti.

Numatau, kad ilgą laiką knyga bus kontroversijų šaltinis filosofams ir teologams. Iš tiesų pirmas rimtas knygos apžvalgininkas Philas Grooms (Londono teologijos mokyklos knygų ir šaltinių tvarkytojas), rašydamas *Krikščioniškų (britų) knygų apžvalgai* pripažino, kad knygoje išdėstyti argumentai logiškai pagrįsti – „ar kumuliatyvi Bergo argumentų galia tikrai įrodo, kad Dievo nėra, kaip teigia autorius? Atsakymas, bent jau mano požiūriu, yra taip.“ Toliau jis teigia, kad Dievas gali egzistuoti, nors žmogaus logika Jo buvimui prieštarauja. Akivaizdu, kad su šiuo teiginiu aš nesutinku.

Filosofai iš tiesų privalo arba pripažinti kiekvieno knygoje pateikto argumento logiką ir išvadą (kad Dievo buvimas nesuderinamas su Logika ir todėl negalima Jį tikėti) arba kiekviename iš tų argumentų surasti tikrų logikos klaidų, nors aš abejoju, kad tai įmanoma.“ (Vertimas mano – G. V.)

Laiško tonas ir knygos turinys abejoti neleidžia – vyksta ne lėkštas pasismagininimas (kaip internete), bet bandoma užmegzti dialogą. Rimtai klausiam,

ar Dievas yra, ir rimtai atsakoma – nėra, nes Jo buvimas prieštarautų Logikai iš didžiosios raidės. Atrodo, kad laiško ir knygos autorius priklauso hiumiškojo-raseliškojo ateizmo² tradicijai. Kad jo užmojai tikrai dideli, galima spręsti iš knygos įvade pasakytų žodžių:

„...pateikiu du visiškai naujus Dievo buvimą neigiančius argumentus ir keturis daugiau ar mažiau transformuotus. <...> Tai nemažas laimėjimas, nes religijos filosofijos istorija pasakoja, kad tik nedaugelis mąstytojų sugebėjo suformuluoti originalius Dievo buvimą ginančius argumentus – šv. Anzelmas išrado vieną, George'as Berkeley'us – vieną, ir Immanuelis Kantas – vieną. Tad du visiškai originalūs mano argumentai ir du visiškai naujai suformuluoti neatrodo menkas laimėjimas, tuo labiau, kad mano argumentai pagrįsti, o tie, kuriuos suformulavo Anzelmas, Berkeley'us, Kantas ir kiti – neveiksmingi.“³

Jei filosofija yra dialogas, tai Dievo buvimo įrodymai yra puikus filosofinio dialogo objektas. Galima įsivaizduoti tokį dialogo siužetą: Anzelmas Kenterberietis sukuria ir pasiūlo savąjį Dievo buvimo įrodymą; Tomas Akvinietis jį paneigia ir pasiūlo penkis kitus; Descartesas juos atmeta, grįžta prie Anzelmo argumento ir jį patobulina; Kantas teigia, kad visi ankstesni įrodymai niekam tikę ir pasiūlo savąjį; Bergas argumentuoja, kad apskritai visi Dievo buvimo įrodymai prieštarauja logikai.

Pradžia – Aristotelis

Vis dėlto, jeigu rimčiau pažvelgtume į chronologiją, tai dialogą derėtų pradėti ne nuo Anzelmo, o nuo Tomo Akviniečio, tiksliau jo mokytojo Aristotelio. Ko-

dėl ne nuo Platono? Todėl, kad apie Dievą Platonas pasakoja mitus, o Aristotelis pirmasis bandė kalbėti moksliskai. Aristotelio Dievo buvimo įrodymo pagrindą sudaro jo paties sukurta pirmoji mokslinė gamtos teorija. Kadangi tos teorijos centrinė samprata yra *judėjimas*, tai netenka stebėtis, kad Tomas Akvinietis judėjimu grindžiamą Dievo buvimo įrodymą *Teologijos sumoje* pateikia kaip pirmą ir aiškiausią iš penkių galimų. Jis rašo: „Dievo buvimas gali būti įrodytas penkiais būdais. Pirmas ir aiškesnis būdas yra tas, kuris pagrįstas judėjimu.“⁴ Šį būdą giria net tas, kuris paneigė jo teisingumą – vokiečių klasikinės filosofijos pradininkas, garbusis Karaliaučiaus atsiskyrėlis Immanuelis Kantas: „Šis įrodymas nusipelnė, kad apie jį visada būtų atsiliepiama pagarbiai. Jis pats *seniausias, aiškiausias ir labiausiai atitinkantis įprastinį žmogaus protą* (kursyvas mano – G. V.). Jis skatina tirti gamtą, taip pat ir jis pats iš šio tyrimo gauna savo egzistavimą ir kaskart įgyja vis naujų jėgų.“⁵

Akvinietis tą įrodymą savo garsiojoje *Teologijos sumoje* formuluoja šitaip:

„Tikra ir jutimu patvirtinta, jog kai kurie daiktai šiame pasaulyje juda. O kiekvienas, kuris juda, yra kito judinamas. Ir niekas nejuda kitaip, kaip tik būdamas galimybėje (potencijoje) atžvilgiu to, į ką jis juda: tuo tarpu kas nors juda tik tiek, kiek yra akte. O judinti – tai ne kas kita, kaip atvesti ką nors iš galimybės į aktą: ir iš galimybės negalima ką nors atvesti į aktą kitaip, kaip kokio nors akte esančio esinio dėka: pavyzdžiui, akte esantis karštis, ugnis, priverčia malką, kuri yra karšta galimybėje, būti aktualiai karšta, ir tuo pastarąją judina ir keičia. Be to, neimano-

ma, kad tas pats dalykas vienu metu ir tuo pačiu atžvilgiu būtų ir akte, ir galimybėje, bet tik skirtingais atžvilgiais: nes kas yra karštas akte, negali tuo pat metu būti karštas galimybėje, bet tuo metu galimybėje yra šaltas. Todėl neišmanoma, kad kas nors tuo pat būdu būtų judintojas ir judinamas arba kad pats save judintų. Dėl to kiekvienas, kuris juda, turi būti kito judinamas. Vadinasi, kad tai, kuo judinama, judintų, reikia, kad jis pats būtų kito judinamas, o pastarasis kito. Bet nevalia šitaip eiti į begalybę, nes tada nebūtų jokio pirmojo judintojo ir todėl nebūtų jokio kito judinančio, nes antrieji judintojai judina tik dėl to, kad juos judina pirmasis judintojas, pavyzdžiui, lazda juda tik todėl, kad ją judina ranka. Vadinasi, būtina pasiekti kažkokį pirmąjį judintoją, kuris nėra niekieno kito judinamas. Visi supranta, kad tai yra Dievas.“⁶

Kad įrodymas judėjimu Akviniėčiui iš tiesų yra pats svarbiausias, liudija tai, kad jis vienintelis pateko į *Teologijos kompendiumą*, dedikuotą bičiuliui Reginaldai. Tiesa, *Kompendiume* matome kitokią, sakyčiau, supaprastintą to įrodymo formuluotę, pateiktą kaip atskiras, trečias pirmosios dalies skyrius:

„Norint kalbėti apie dieviškosios vienvės esmę, pirmiausia reikia įsitikinti, kad Dievas yra. Kad Jis yra, įsitikinama protu. Juk matome, kad visi judantys [objektai] yra kitų judinami: žemesnieji – aukštesniųjų, kaip elementai – dangaus kūnų [judėjimu]; ir tarp elementų tas, kuris yra stipresnis, judina tą, kuris yra silpnėsnis; ir tarp dangaus kūnų žemesnius judina aukštesnieji. Tačiau į begalybę šitaip negali tęstis. Juk kiekvienas, kuris kito judinamas, yra tarsi pirmojo judintojo įrankis; jeigu pirmojo judintojo nebūtų, tai visi judantys būtų įrankiai. Jei judinančiųjų ir judinamųjų eilė tęstųsi į begalybę, tai

pirmojo judintojo nebūtų. Todėl visa begalė judinančiųjų ir judinamųjų būtų įrankiai. Ir net nemokšos išjuoktų teiginių, kad įrankio nejudina joks pirmasis veikiantysis; toks teiginys būtų panašus į pasakojimą, kad skrynią arba lovą padarė pjūklas arba kirvis, staliui nieko neveikiant. Vadinasi, turi būti pirmasis judintojas, kuris yra visų aukščiausias; ir jį vadiname Dievu.⁷⁷

Abi pateiktas Akviniečio Dievo buvimo įrodymo judėjimu formuluotes vienija:

- 1) prielaida, kad *visa, kas juda, yra kito judinama*;
- 2) draudimas, arba prielaida, kad *judintojų eilė privalo turėti pradžią*;
- 3) pavyzdys, rodantis, kad *įrankis juda ir judina tik su sąlyga, kad jį ranka judina*;

ir dvi išvados:

- 1) *egzistuoja pirmasis judintojas*;
- 2) *tas judintojas yra Dievas*.

Tačiau palyginę abiejų įrodymų formuluotes, *Kompendiume* pasigendame didelės *Teologijos sumoje* pateikto įrodymo dalies:

„Ir niekas nejuda kitaip, kaip tik būdamas galimybėje (potencijoje) atžvilgiu to, į ką jis juda: tuo tarpu kas nors juda tik tiek, kiek yra akte. O judinti – tai ne kas kita, kaip atvesti ką nors iš galimybės į aktą: ir iš galimybės negalima ką nors atvesti į aktą kitaip, kaip kokio nors akte esančio esinio dėka: pavyzdžiui, akte esantis karštis, ugnis, priverčia malką, kuri yra karšta galimybėje, būti aktualiai karšta, ir tuo pastarąją judina ir keičia. Be to, neįmanoma, kad tas pats dalykas vienu metu ir tuo pačiu atžvilgiu būtų ir akte, ir galimybėje, bet tik skirtingais atžvilgiais: nes kas yra karštas akte, negali tuo pat metu būti karštas galimybėje,

bet tuo metu galimybėje yra šaltas. Todėl neįmanoma, kad kas nors tuo pat būdu būtų judintojas ir judinamas arba kad pats save judintų.“

Šioje dalyje atsakoma į svarbų klausimą – *ką reiškia judinti?* „Judinti – tai ne kas kita, kaip atvesti ką nors iš galimybės į aktą.“ Atsakymas itin svarbus tuo, kad juo grindžiama pirmoji prielaida, jog *visa, kas juda, yra kito judinama*. Jame panaudoti terminai „aktas“ ir „galimybė“ mus veda tiesiai į Aristotelio gamtos mokslo branduolį. Tačiau nei *Sumoje*, nei *Kompendiume* apie Dievo buvimo įrodymą judėjimu sąsają su Aristotelio mokslu Akvinietis net neužsimena. Bet nereikia manyti, kad Akvinietis bando pasisavinti autorystę. Tai būtų neįmanoma, nes viduramžių intelektualams ji puikiai žinoma. Be to, kitame, anksčiau rašytame savo traktate *Suma prieš pagonis* jis aiškiai nurodo Aristotelį kaip to įrodymo autorių – tryliktajame skyriuje rašo: „Pirmiausia pateikiame argumentus, kuriais Aristotelis ketina įrodyti Dievo esatį. Remdamasis judėjimu, jis siekia jį įrodyti dviem būdais.“⁸ Toliau Akvinietis pateikia dvi Aristotelio įrodymo formuluotes: pirmąją paima iš *Fizikos*⁹, antrąją iš *Metafizikos*¹⁰. Pirmoji:

„Kiekvienas judinamas yra kito judinamas. Akivaizdu, jog kai kurie daiktai – pavyzdžiui, saulė – juda. Vadinasi, juda ko nors kito judinama. O tas judintojas yra kito judinamas, arba ne. Jeigu nejudinamas, tai darome išvadą, kad būtina pripažinti esant kažkokį nejudantį judintoją. Ir jį vadiname Dievu. O jeigu tas judintojas yra judinamas, tai yra kito judinančiojo judinamas. Tad arba reikia eiti į begalybę, arba sustoti ties kokiu nors ne-

judančiu judintoju. Tačiau į begalybę eiti negalima. Todėl būtina pripažinti esant kažkokį pirmąjį nejudantį judintoją.¹¹

Joje atpažįstame dvi jau minėtas prielaidas: kiekvienas judantis objektas juda tik kito objekto judinamas, judintojų eilė privalo turėti pradžią; ir išvada, kad turi būti kažkoks pirmasis judintojas ir kad tas judintojas yra Dievas. Trečiojoje formuluotėje naujas tik pavvyzdys – saulės judėjimas. Atrodo, kad jis susilpnina įrodymo įtikinamumą, nes akivaizdu, kad lazda, o ypač kirvis ir pjūklas, yra įrankiai, kurie, rankos nejudinami, nei patys juda, nei ką nors judina, o štai kad saulė juda tik todėl, jog ją judina Dievo ranka ar koks nors kitas judintojas, nėra akivaizdu.

Judėjimo problema

Sumoje prieš pagonis pateikęs pirmąjį Dievo buvimo įrodymo judėjimu formuluotę Akvinietis toliau išdėsto gana išsamų dviejų minėtų prielaidų pagrindimą.

Pirmąją prielaidą – *visa, kas juda, juda kito judinamas* – Aristotelis grindžia trimis argumentais. Norint suprasti pirmąjį reikia atkreipti dėmesį į tai, jog žodžiais „pats save judinantis“ Aristotelis supranta objektą, kuris visa savo visuma save judintų kaip visumą. Todėl pasakymas „gyvūnas pats juda“ šiame kontekste būtų netikslus, nes gyvūną kaip visumą judina jo dalys: siela – kaip „pirmasis“ judintojas ir kojos kaip judinimo įrankiai. Pasak Aristotelio ir Akviniečio, tokios būtybės, kuri save judintų visa savo visuma, nėra ir negali būti.

Antrajame argumente apžvelgiamos visos judinimo rūšys – *prievartinis, pri-*

gimtinis ir *vidinis* – ir teigiama, kad visose jose veikia tas kitas, kuris judina. Akivaizdu, kad ridenamas akmuo juda žmogaus judinamas. Akmens pasipriešinimas rodo, kad jis juda prievartiniu judėjimu. Beveik akivaizdu, kad gyvūną arba augalą judina jo siela. Kad akmenį judina ne tik prievarta, bet ir prigimtis, galima įsitikinti jį išmetus į viršų. Prievartinis akmens judėjimas baigsis tada, kai jis, pasiekęs aukštutinį judėjimo trajektorijos tašką, pradės kristi žemyn.

Trečiąjį argumentą dėl jo svarbos pačiuosime:

„Niekas negali būti akte ir galimybėje tuo pat metu to paties atžvilgiu. Bet kiekvienas judinamas tiek, kiek yra judinamas galimybėje, nes judėjimas yra aktas egzistuojančio galimybėje tiek, kiek jis yra galimybėje. Tačiau kiekvienas, kuris judina, yra akte. Todėl niekas to paties judėjimo atžvilgiu nėra ir judinantysis, ir judėjimas. Tad niekas nejudina pats savęs.“¹²

Šį argumentą, tik labiau išplėtotą ir praturtintą konkrečiais pavyzdžiais, matėme *Teologijos sumoje* pateiktame Dievo buvimo įrodyme. Tačiau pastarajame naudojantis galimybės ir akto terminais pasakyta, ką reiškia judinti, o argumente tais pačiais terminais apibrėžiamas judėjimas kaip *aktas egzistuojančio galimybėje tiek, kiek jis yra galimybėje*. Šis nelengvai suprantamas apibrėžimas taps aiškesnis, jei atsižvelgsime į Aristotelio *Fizikoje* pateiktą paaiškinimą:

„Judėjimas yra aktas esančiojo galimybėje tiek, kiek jis yra galimybėje: pavyzdžiui, [aktas] galinčio kokybiškai keistis tiek, kiek jis gali taip keistis, yra kokybinė kaita; [aktas] galinčio augti ar galinčio mažėti, yra didėjimas arba mažėjimas;

[aktas] galinčio atsirasti ir išnykti – atsiradimas ir išnykimas, galinčio keisti vietą – slinktis.“¹³

Akivaizdu, kad Aristotelis judėjimą čia supranta labai plačiai, ne tik kaip vietos keitimą, bet kaip bet kokią kaitą. Ne taip akivaizdu, ką reiškia jo žodžiai „aktas esančiojo galimybėje tiek, kiek jis yra galimybėje“? Todėl Aristotelis pateikia konkretnę pavyzdį: namo galimybė būti statomu tampa aktu tada, kai jis statomas; vaiko galimybė būti mokomu – kai jis mokomas; ligonio galimybė būti gydomu – kai jis gydomas; vežimo galimybė būti traukiamu – kai jis traukiamas ir t.t. Gal todėl arabų komentatoriai Aristotelio apibrėžimą paaiškino šitaip: „Judėjimas yra pirmoji entelechija [galimybės (potencijos) patvirtinimas aktualybėje, aktas. (intarpas mano – G.V.)] to, kuris yra galimybėje tiek, kiek jis yra galimybėje, arba, jei norite, jis yra perėjimas iš galimybės į aktą.“¹⁴ Atrodo, kad šis aiškinimas atitinka tai, kas *Teologijos sumoje* sakoma apie judinimą: *judinti – tai ne kas kita, kaip atvesti ką nors iš galimybės į aktą*. Vadinasi, judėjimas yra perėjimas, o judinti – tai vesti. O jeigu taip, tai atrodo, kad apibrėžime neišvengta rato: juk ėjimu ir vedimu apibrėžiamas judėjimas, apibrėžiamas judėjimu. Tokiu atveju, galbūt, teisingas Descartesas, *Proto vadovavimo taisyklėse* rašantis:

„Betgi, iš tiesų, ar jums neatrodo, jog tie, kurie sako, kad judėjimas – kiekvienam žinomas dalykas – yra potencialus būties aktas, kadangi jis yra potencijoje, ištaria magiškus žodžius, turinčius slaptą jėgą ir viršijančius žmogaus proto išgales? Ir kas nepripažins, kad jie ieško sunkumų ten, kur jų išvis nėra? Taigi būtina pa-

sakyti, jog niekada nereikia aiškinti tokių dalykų jokiais apibrėžimais, kad paprastų nepalaikytume sudėtingais; reikia tik atskirti vienus nuo kitų ir išsamiai iširti savo proto šviesa.“¹⁵

Descartesu būtų galima patikėti, jeigu jis būtų atsispyręs pagundai duoti savąjį judėjimo apibrėžimą. *Filosofijos praduose* skaitome:

„Bet judėjimas (suprantama vietinis judėjimas, t.y. judėjimas iš vienos vietos į kitą, nes aš suprantu tik tokį judėjimą ir nemanau, kad gamtoje galėtų būti dar koks nors kitas) yra ne kas kita, kaip veiksmas, kurio dėka koks nors kūnas pereina iš vienos vietos į kitą. <...> Tai vienos materijos dalies, arba vieno kūno persikėlimas iš kaimynystės į betarpiškai lietusią kūną, kuriuos laikome nejudančiais, į kitų kūnų kaimynystę. <...> Judėjimas yra tik judančiojo modusas, o ne substancija, panašiai kaip figūra yra ją turinčio daikto Modusas.“¹⁶

Naujos judėjimo sampratos autorius, atviras scholastikos, Aristotelio ir Akviničio oponentas Descartesas teigia, kad judėjimas yra vietos pakeitimas. Jeigu Aristotelio suformuluotą judėjimo apibrėžimą traktuosime taip, kaip cituoti arabų komentatoriai, t.y. kad judėjimas yra *perėjimas iš galimybės į aktą*, tai gali atrodyti, kad Descartesas tik susiaurino aristotelinę judėjimo sampratą iki slinkties iš taško A (galimybė) į tašką B (aktas). Tuo labiau, kad vietos kaitą Aristotelis pripažįsta kaip pačią paprasčiausią ir pirmučiausią judėjimo rūšį.¹⁷ Bet jeigu atkreipsime dėmesį į Aristotelio pateiktus konkrečius judėjimo pavyzdžius, įsitikinsime, kad tai tik regimybė. Aristotelio apibrėžime dėmesys sutelkiamas ne į perėjimo koordinates – pradžią ir pa-

baiga, o ī paī „vidurī“: aktas nēra galutinis perējimo punktas; aktas yra perējimo vykmas, kai kūnas vis dar juda, o ne sustingsta galutinio taško rimtyje. Būtent tai nori pasakyti Aristotelis ta nesklandžia īstara – *tiēk, kiek jis yra galimybēje (potencijoje)*. Kitaip tariant, jeigu namas jau pastatytas, vaikas īsmokytas, ligonis īšgydytas ir t.t., tai statybos, mokymo, gydymo akto jau nebēra, nes visa judējimo galimybē īšsemta, judējimas baigtas. Judējime aktas tarsi maitinasi galimybē ir nustoja egzistavēs tuo paīiu momentu, kai „suvartoja“ visā galimybē.

Descartesas ī judējimā žvelgia kitaip. Judējimā jis neatskiriamaī susiejā su materija – „judējimas tēra judanīios materijos modusas“¹⁸. Todēl Descarteso Dievui nereikia būti pirmuoju judintoju; pakanka būti pirmine materijos ir judējimo priežastimi: „Kai dēl pirminēs priežasties, tai, man regis, yra aišku, kad ji ne kas kita, kaip Dievas, savo visagalybē sukūrēs materijā kartu su judējimu bei rimtimi ir padedantis īšsaugoti pasaulyje tiek judējimo ir rimties, kiek jam suteikē kurdamas.“¹⁹ Bet jeigu judējimas yra tik materijos modusas, tai jī tiriant galima pažinti tik materijā, o ne Dievā. Todēl, Descarteso požiūriu, aristotelinis-akvinietīškasis Dievo buvimo īrodymas judējimu īš principo neįmanomas. Descartesas šaiposi īš visų patyrimu grindžiamų Dievo buvimo īrodymų:

„Bet pasitaiko, jog daugelis tikina save, kad sunku pažinti Dievā, taip pat savo sielā. Tai atsitinka todēl, kad jie protu nepakyla aukšīiau juntamų dalykų ir kad jie taip pripratę svarstyti tik īsivaizduodami (tai būdinga mąstymui apie materialius daiktus), jog visa, kas neįsi-

vaizduojama, jiems nesā suprantama.²⁰ Todēl visiškai aišku, – net filosofai mokyklose tai laiko maksima, – jog *suvokiama tik tai, kas pirmiau buvo juntama* (kursyvas mano – G. V.); taīiau yra tikra, kad Dievo ir sielos idēja nebuvo juntama. O man atrodo, kad tie, kurie nori tuos dalykus suprasti īsivaizdavimu, elgiasi taip, lyg norētų akimis īšgirsti garsus ar pajusti kvapus.“²¹

Atrodo, kad tuo Descartesas nori pasakyti, jog īš Aristotelio pasiskolintas empirizmo principas – *nihil est in intellectu quod prius non erat in sensu* – yra didžiausia kliūtis Dievo buvimo pažinimui. Būtent šiuo principu vadovaudamasis Akvinietis *Petro Lombardo sentencijų komentare* atvirai, o *Teologijos sumoje* neminēdamas vardo kritikuoja ir atmeta Anzelmo Kenterberieīio vėliau ontologiniu pavadinatā Dievo buvimo īrodymā. Tā principā atmesdamas Descartesas paneigia ir visus penkis Akvinieīio īrodymus. Todēl jam nelieka kitos īšeities kaip sugrīžti prie Anzelmo īrodymo. Būtent tai jis ir daro. Bet apie tai pakalbēsime vėliau. O dabar grīžkime prie Akvinieīio ir Aristotelio.

Pirmojo judintojo problema

Antroji (pagal mūsų skaiīiavimus – ketvirtoji) *Sumoje prieš pagonis* pateikta aristotelinė Dievo buvimo īrodymo judējimu formuluotē gerokai skiriasi nuo visų ankstesniųjų. Jeigu pirmosiose trijose ī judinanīius objektus žvelgiama īš šalies, tai ketvirtojoje – īš vidaus. Joje nepateikta jokių konkreīių judinimo pavyzdžių. Nurodoma visiškai nauja objekto judējimo priežastis – *geismas*.

„Bet kadangi Dievas nėra kokio nors save judinančio judintojo dalis, tai Aristotelis *Metafizikoje* išnagrinėjęs tą judintoją, kuris yra save patį judinančiojo dalis, toliau pereina prie kito, visiškai atskirto judintojo, kuris yra Dievas. Kadangi kiekvienas save judinantis yra geismo judinamas, tai dera, kad tas judintojas, kuris yra save judinančiojo dalis, judintų geismu ką nors geidžiamo. Pastarasis judinime yra už jį aukštesnis, nes tam tikra prasme geidžiantysis yra judinantis judėjimu, o geidžiamasis yra judinantis visiškai ne judėjimu. Todėl turi būti *pirmasis judintojas, atskirtas ir visiškai nejudantis*, kuris yra Dievas.“²²

Šioje įrodymo formuluotėje, kaip jokia kitoje, aiškiai atsiskleidžia pasaulio „judinimo mechanizmas“. Mat pasakyta, kad egzistuoja ne vienas, o du pirmieji judintojai: vienas – geidžiantis, judantis ir todėl judinantis, kitas – geidžiamas ir visiškai nejudantis. Kaip toliau pamatysime, jie abu Akviniečiui kelia rimtų keblumų. Bet dabar mums rūpi atsakyti į natūraliai kylančius klausimus. Ar nejudantis gali judinti? Ar teisinga nejudantį vadinti judintoju? Į pirmąjį klausimą Aristotelis ir Akvinietis atsakytų, kad ne tik gali, bet ir judina taip, kaip judina tikslo priežastis. Pavyzdžiui, kai išalkstate, judate link šaldytuvo, kuris nejuda, bet jus „judina“ judėti link jo. Panašiai pirmasis nejudantis judintojas, arba Dievas, judina pasaulį.

Išgirdus tokį paaiškinimą, kyla kitas klausimas. Kas yra pirminis pasaulio judėjimo šaltinis, arba priežastis? Teisingas atsakymas būtų – *geismas (valia)*. Atrodo, kad visa įmanoma judinimo iniciatyva atitenka pirmajam judančiam judintojui. Bet tokiu atveju, kokias funk-

cijas atlieka pirmasis nejudantis judintojas? Gal jis kursto pirmojo judančiojo geismą? Ne, nekursto, nes, pasak Aristotelio, apie pastarąjį jis nieko nežino.²³ Vadinasi, visa judinimo – tiek psichinio, tiek fizinio – iniciatyva priklauso pirmajam judančiam judintojui. Vadinasi, tai, ką Aristotelis ir Akvinietis vadina nejudančiu judintoju, iš tiesų yra *nejudantis ir nejudinantis judintojas*. Toks pavadinimas – ne paprastas oksimoronas, – tai dvigubas oksimoronas, netinkamas žodžių vartojimas, filosofams leistinas ir atleistinas už jų narsias pastangas kalbėti apie tai, apie ką derėtų tylėti.

Akvinietis *Sumoje prieš pagonis* pažymi du kitus su pirmaisiais judintojais susijusius keblumus. Nerimą jam kelia tai, kad nejudantį judintoją labai sunku, sakyčiau neįmanoma, paversti pasaulio kūrėju: juk kūrėjui būtina pačiam geisti, o ne būti tik pašalinio geismo objektu. Aristotelis šią problemą išsprendžia pasaulio amžinumo postulatu, kurio Akvinietis priimti negali, nes Biblijoje rašoma, kad *Pradžioje Dievas sukūrė dangų ir žemę* (Pr 1, 1). Antras keblumas susijęs su pirmuoju judančiu judintoju, kuris, pasak Aristotelio, yra ne kas nors kitas, o pirmasis dangus. Kad atliktų jam skirtą vaidmenį, šis dangus turi būti gyvas, turėti sielą: juk kitaip jis negeistų, vadinaisi, nejudėtų ir nejudintų. Kaip teigia Akvinietis, dauguma su tokiu požiūriu nesutinka.²⁴ Keista, kad matydamas, jog aristotelinis Dievo buvimo įrodymas judėjimu sunkiai derinasi (sakyčiau, visiškai nesiderina) su krikščionių tikėjimu, Angeliškasis Daktaras *Teologijos sumoje* jį pateikia kaip patį aiškiausią. Gal Stagirietį jis myli labiau negu krikščionybę?

Literatūra ir nuorodos

- ¹ <http://www.godlessgeeks.com/LINKS/God-Proof.htm>
- ² Bertrandas Russellas, kartą paklaustas, ką pasakytų Kūrėjui, po savo mirties atsidūręs Jo akivaizdoje, nedvejodamas atsakė: paklausčiau, kodėl pateikė tokius silpnus savo buvimo įrodymus? Cituota pagal *The Penguin Dictionary of Modern Humorous Quotations*, ed. by F. Metcalf, second edition, Penguin Books, 2001, p. 19. (Adaptuotas vertimas mano – G. V.).
- ³ G. Berg. *The Six Ways of Atheism, New Logical Disproofs of the Existence of God*. UK, 2009, p. 8.
- ⁴ S. Th. I, q. 2 a.3 in c.
- ⁵ I. Kantas. *Grynojo proto kritika*. Iš vokiečių kalbos vertė R. Plečkaitis. – Vilnius: Mintis, 1982, p. 442.
- ⁶ S. Th. I, q. 2 a.3 n c.
- ⁷ *Compend. Theol.* I, 3.
- ⁸ Tomas Akvinietis. *Suma prieš Pagonis*. Iš lotynų kalbos vertė G. Vyšniauskas. – Vilnius: Logos, 1999, p. 41. Pastaba: Straipsnyje pateiktos citatos gali nevisiškai atitikti knygos tekstą, nes grįždamas prie prieš dešimtį metų atlikto vertimo negaliu atsisipirti pagundai jį toliau tikslinti ir tobulinti.
- ⁹ Aristotle. *Physica*, VII, 1, 241b 24.
- ¹⁰ Aristotle. *Metaphysica*, XII, 7, 1072a 23.
- ¹¹ Tomas Akvinietis. *Suma prieš Pagonis*, p. 41.
- ¹² Ten pat, p. 45.
- ¹³ Ten pat, 201a 10-15.
- ¹⁴ Cituota pagal Joe Sachs. *Aristotle (384-322 BCE): Motion and its Place in Nature*, <http://www.utm.edu/research/iep/a/aris-mot.htm>
- ¹⁵ R. Dekartas. *Rinkiniai raštai*. Iš prancūzų kalbos vertė G. Bartkus ir P. Račius. – Vilnius: Mintis, 1978, p. 67.
- ¹⁶ Ten pat, p. 275–276.
- ¹⁷ Aristotele. *Physica*, VIII, 7, 260b.
- ¹⁸ R. Dekartas. *Rinkiniai raštai*, p. 282.
- ¹⁹ Ten pat, p. 283.
- ²⁰ Kantas, kuris teigė, kad mąstyti – tai sąmonėje jungti vaizdinius; kad sąvokos be vaizdinių – tuščios, o vaizdiniai ir stebiniai be sąvokų – akli, šį Descarteso priekaištą atmestų.
- ²¹ R. Dekartas. *Rinkiniai raštai*, p. 124.
- ²² Ten pat, p. 55.
- ²³ Aristotle. *Metaphysica*. XII, 7, 1074b 25.
- ²⁴ Tomas Akvinietis. *Suma prieš Pagonis*, p. 55.

B. d.